

Mindennapi banánunk

Gondolatok a fordításról és a fordítással kapcsolatos tévhitekről

Mi a fordítás?

Ha nyelvtanulókat kérdezőnk meg arról, mi a fordítás, a legtöbben a szótárakhoz hasonlóan, profi módon határozzák meg: egy szöveg megfogalmazása egy másik nyelven. A magyar *fordítás* szónak az angolban két megfelelője van, a *translation* és a *translating*. Előbbi a fordítás eredményeképpen létrejött kész szövegre utal, míg az utóbbi a fordítás folyamatára. A magyar fordítás szó viszont jelentéssűrítés eredményeképpen magába foglalja mindkét angol lexikai kódjegységet jelentését: azt a cselekvést, hogy valamit fordítunk, és azt, hogy szövegeket más nyelven, írásban tolmácsolunk. Ezeket a meghatározásokat még kiegészíthetjük azzal, hogy a fordítás kreatív és intuitív gyakorlati tevékenység, amely során a fordító az eredeti (forrásnyelvi) szöveget a fordítás nyelvére, (a célnyelvre) átvizsi, átkódolja, vagyis az eredeti szöveg értelmét, tartalmát, annak „hű másolatát” a célnyelvi olvasókhöz eljuttatja. A szépirodalmi művek fordítását általában művészetnek, a szakfordítást viszont mesterségnek tartják.

Napjainkban immár közhelynek számít, hogy szinte minden, ami foglalkoztatja az embereket, már az ókorban is vita tárgya volt. Ezek közé tartozik a szó szerinti és az értelem szerinti vagy „szabad” fordítással kapcsolatos dilemma is, amely még napjainkban sem szűnt meg teljesen. Gyökerei egészen Ciceróig (i. e. I. sz.) nyúlnak vissza, aki a görög szónokok beszédeit fordította latinra. Azt tartotta fontosnak, hogy fordítása az eredeti szöveg gondolatait megőrizze. Kétféle fordítói tevékenységet különböztetett meg: a tolmácsét, aki szó szerint fordít és a szónokét, aki a hallgatóságához szól és a megfelelő hatás kiváltására törekszik. (Napjainkban a tolmács feladata a szóbeli közvetítés, míg a szónok nem folytat fordítói tevékenységet.). Másképp közelítette meg a fordítást Horatius (i. e. I. sz.), aki szerint a fordítónak nem szó szerinti, hanem esztétikai szempontból megfelelő, kreatív szöveget kell létrehoznia. A középkor fordítói közül Szent Jeromos (4. sz.) a Szeptuaginta Ótestamentumot fordította görögörről latinra. Fordítási elveihez tartozott, hogy a szó szerinti fordítással szemben az értelem szerinti fordítást kell előnyben részesíteni.

A középkorban az egyház a fordítókat vallási és filozófiai szövegek átültetésével bízta meg, és minden esetben korrekt, azaz szó szerinti fordítást tartott helyénvalónak. Magyarázó jellegű kommentárok és az értelmezést segítő kiegészítések betoldása eretnekségnek számított. Kivé-

zéssel büntették a fordítót, ha kreatív módon és nem az egyház elvárásainak megfelelően látta el feladatait, vagyis ha nem szó szerint fordította a Bibliát.

Nem lenne teljes a fordítás történetéről kialakítandó kép, ha semmit nem szólnánk azokról a művelt és idegen nyelveket beszélő személyekről, dilettánsnak nevezett fordítókról, akik számára a történelem folyamán a fordítás a szabadidő eltöltésének egyik módja volt. Ezeket a „dilettáns fordítókat” irodalom iránti érdeklődésük és nyelvtudásuk vezérelte abban, hogy a felmerülő lexikai és grammatikai problémákat megoldják. A fordítói tevékenységet hosszú évszázadokon át elszigeteltség jellemezte, nem volt mód arra, hogy a fordítással foglalkozó személyek problémáikat, észrevételeiket és tapasztalataikat egymással megosszák. Sokat kellett várni arra, hogy a fordítás iránti tudományos érdeklődésnek köszönhetően, a 20. század ötvenes éveiben létrejöjjön az a kutatási terület, amelyet ma fordítástudománynak nevezünk. Azóta egyre több szakembernek és tudósnak nyílik lehetősége arra, hogy másokkal kapcsolatba kerüljön, és a fordításhoz szükséges ismereteket konferenciákon vagy a szakirodalom bővülésének köszönhetően elsajátítsa.

Milyen kompetenciákkal rendelkezzen a fordító?

A laikusok általában úgy vélik, a fordítás egy kényelmes tevékenység, és otthon is lehet művelni. Nem kell hozzá több mint két nyelv ismerete és egy megbízható szótár. Ennek az álláspontnak lehet a cáfolata pl. Lanstyák Istvánnak vagy Peter Newmarknak a véleménye. Lanstyák István *A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító* címmel írt tanulmányt arról, hogy a fordítói tevékenységhez a két nyelv ismeretén kívül fordítói végzettség, gyakorlati fogások elsajátítása és elméleti ismeretek is szükségesek. Peter Newmarknak, a 20. század elismert fordításkutatójának kijelentése pedig saját „szabad fordításomban” így hangzik: „Egy idegen nyelvet bárki képes megtanulni, de ahhoz, hogy valaki fordító legyen, 'intelligenciára' van szükség”. Ennek kapcsán merül fel a kérdés, hogy tulajdonképpen miből is áll a fordító intelligenciája? A két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének ismeretén kívül szövegalkotói készséget, választási, döntéshozói képességet, kreativitást, kulturális ismereteket, továbbá a különböző tudomány- és szakterületeken kívül még számos más területen való jártasságot. Vannak, akik azt állítják, hogy valamennyi szakma közül a fordításra való felkészülés tart a leghosszabb ideig. Itt a leghosszabb a „tanoncídó”, amely akár évtizedekre is kiterjedhet. Azzal kezdődik, hogy már a nagyszülők is különböző nemzetiségűek, így a gyermek már családi környezetben megtapasztalhatja a két-

nyelvűséget. A tanoncídó aztán a színvonalas általános és középiskolai képzéssel, külföldön töltött évekkkel, tanulással és munkavállalással folytatódik. Ezután következhet a családalapítás, amelynek fontos eleme, hogy a házastárs is más nemzetiségű legyen. Majd jöhetnek a gyerekek, illetve a jövődóbeli fordító elvégezhet egy posztgraduális képzést, és elhelyezkedhet egy fordítóirodában. Ezt követően lehet „szabadúszó”, azaz munkaviszonyban nem álló, szellemi munkából élő szabadfoglalkozású. Ekkorra már betölti negyvenedik életévét, és a fordítói szakmában tehetséges kezdőnek számít, míg pl. mérnökként dolgozó hajdani osztálytársai negyven éves korukra szép karriert tudhatnak maguk mögött. Természetesen ez az elitista álláspont enyhén szólva eltúlozza a fordítókkal szemben támasztott követelményeket. Nem csoda, hogy ezeket a fordítótá válásról szóló maximalista nézeteket nem mindenki osztja, hiszen a fordítói tevékenységre való felkészülésnek ezen ideális körülményeit kevesen engedhetik meg maguknak. Ugyanakkor az ország különböző egyetemlein létesített fordítói képzéseken a hallgatók kemény munkával pótolhatják a külföldi tapasztalatok hiányát.

Bármilyen körülmények között is történjen, a fordításra való felkészülés nagy áldozatokat és kitartó tanulást igényel, mert különben csak „ferdítő” lesz az illető és nem fordító. Ezt szemléltetendő, elrettentő példaként álljon itt egy részlet egy gyógyításról szóló amerikai bestsellerből, amelynek nemrégén már a tizedik kiadása is megjelent, de a magyar szöveget valószínűleg még senki nem lektorálta. Döntse el a Kedves Olvasó, mit gondol az alábbi, fordítás eredményeképpen létrehozott szövegről.

A Jerry Maguire – A nagy hátraarc című filmben Tom Cruise egy sportügynököt alakít nagy-szerűen, akit elér a szakmai életközépi válság. A filmnek a populáris kultúra számára elhanyagolható része egy emlékezetes jelenetből származott, a másik filmszaggal, Cuba Goodinggal, aki a labdát elkapó játékos egy profi sportcsapatban. Próbál megkötni egy szerződést, melyet úgy érez, megérdemel, de igazán soha nem felel meg a feltételeknek. Az igazság egy hirtelen pillanatában profi atlétaként Gooding megosztja a mantráját Cruise-zal.

Teljes átalakítás és betoldás a fordításban

A fordításra való felkészülésnek egy egészen más módját alkalmazták az 1950-es évektől kezdődően az Egyesült Államokban, amikor a „képzést” nyelvi és kulturális tapasztalat alapján valósították meg. Eugene Nida nyelvész, baptista lelkész és bibliafordító indította útjára azokat az önkénteseket, akik vállalták a lehetetlent, azt, hogy távoli népek, szigetlakók és őserdők lakói számára

anyanyelvükön tegyék hozzáférhetővé a Biblia tanítását úgy, hogy először megtanulják a nyelvet és megismerik szokásaikat. Ennek érdekében vállalniuk kellett, hogy hazájuktól távoli környezetben, számukra idegen kultúrát képviselő nyelvközösségekben éljenek. Amikor az önkéntesek személyes ismeretségbe kerültek a családokkal, ráébredtek, hogy a Bibliában szereplő tárgyak, dolgok közül nincs mindegyiknek megfelelője a törzsi kultúrában. Dilemmát okozott számukra, hogyan fordítsák le a „mindennapi kenyerünket”, ha az adott közösség tagjai nem ismerik a kenyeret. Rájöttek, hogy ebben az esetben a kenyeret annak a tápláléknak a nevével kell megfeleltetni, amelyet az emberek kenyér helyett fogyasztanak. Így lett teljes átalakítás eredményeképpen az angol *bread* főnév fordítási megfelelője a *banán*, amely biztos, hogy egyetlen szótárban sincs a kenyér megfelelőjeként feltüntetve. Adott esetben a fordításban nem a szótári megfelelőt kellett használni, hanem egy olyan lexikai kódegységet, amelyik csak ebben a kontextusban szerepelhet a kenyér megfelelőjeként. További példák: Mexikó egyes területein ismeretlenek a *rókák*, ezért a mazahua indiánok számára készült fordításban a *róka* megfelelőjeként a *prérifarkast* szerepeltették. Olyan közösségek számára, akik nem ismerik a szekeret, a jeltárgyra vonatkozó ismereteket körülírással oldották meg, pl. így: *szekér* → *két kerek lábbal rendelkező láda*. A hopi indiánok számára, akik nem ismerik a *bort*, az *erjesztett ital* megfelelőt találták helyénvalónak. Az őserdőben élő, a *puszta* fogalmát egyáltalán nem ismerő népek számára pedig ezt a magyarázatot adták: *az a hely, ahol senki nem lakik*. Tehát, amint látjuk, a gyakorlat kényszerítette ki, hogy a fordítók az eredeti szövegben szereplő, de a célnyelvi kultúrában megfelelővel nem rendelkező nyelvi elemet olyan lexikai kódegységekkel helyettesítsék, amelyek a célnyelvi befogadó számára megkönynyítik az eredetiben szereplő gondolati tartalom megértését. Más példák viszont magától Eugene Nidától származnak. Többen tették fel neki azt a kérdést, mi történik akkor, amikor a *fehér, mint a hó* hasonlító szerkezetet olyan emberek számára kell lefordítani, akik az országukra jellemző éghajlati viszonyok miatt nem ismerik a havat. Nida kifejtette, hogy az üzenet szempontjából nem is annyira a hó, mint inkább a fehérség fogalmának az átvitele fontos. Ezért azt javasolta, keressen a fordító a célnyelvben olyan kifejezéseket, amelyek a fehérség fogalmára hasonló módon utalnak, pl. *fehér, mint a kócsag tolla*. Hasonló probléma adódott az *Isten báránya* szerkezet fordításakor is, hiszen a bárány nem minden kultúrában jelképezi az ártatlanságot. Így került be az eszkimók számára lefordított Bibliába *Isten báránya* helyett az *Isten fókája*, egyes ázsiai országokban pedig az *Isten malackája* kifejezés. Természetesen a fordítók nem-

csak a Biblia, hanem modern irodalmi alkotások fordításakor is alkalmazzák a betoldást és egy-egy nyelvi elem teljes átalakítását. Ennyi példa is bizonyítja, hogy a fordításhoz a szótárak – bár hatékony és alapvetően fontos segédeszközök – nem nyújtanak elegendő, minden beszéd- és fordítási szituációra érvényes információt. A továbbiakban viszont olyan esetekről ejtünk szót, amelyek kapcsán elő kellene venni a szótárt, de nem tesszük, mert azt hisszük, ismerős szóval vagy szavakkal van dolgunk.

Óvakodjunk a hamis barátoktól!

Főleg a nyelvtanulót, de gyakran a fordítót is megtévesztik az ún. *hamis barátok* („faux amis”), két nyelvben előforduló olyan szópárok, amelyek formai hasonlóságot mutatnak, és gyakran azonos hangzásúak is, de jelentésük különböző. Amikor megjelennek, feltétlenül elő kellene venni a szótárt. De nem tesszük, mert azt hisszük, ismerős szóval van dolgunk. Pedig ezek álbarátok vagy hamis barátok. Hasonló hangzásúak pl. az oroszban székesegyházat jelölő *собор* és a magyar *szobor*, az orosz *солідно* (*szilárdan, komolyan*) és a magyar *szolidan*, az angol *act* (*tett, cselekedet, törvény, felvonás*) és a magyar *akt*, az angol *artist* (*művész, jó szakember*) és a magyar *artista*, vagy a német *Gift* (*méreg*) és az angol *gift* (*ajándék*) főnevek, amelyek között semmilyen jelentésbeli kapcsolat nincs. Nézzünk meg néhány példát egyetemi hallgatók fordításaiból is. A *faculty of economics* birtokos szerkezetben a *faculty* főnévnek semmi köze nincs a fakultációhoz, a *figures* főnév számadatokat jelent és nem *figurákat*, a *carpet* nem *kárpit*, hanem *szőnyeg*, a *report* nem *riportot*, hanem jelentést, a *sex* szállodai bejelentkezéskor, a nyomtatvány kitöltésekor az illető személy nemére és nem szexuális szolgáltatásra vonatkozik, szállodai szituációban a *reservation* főnévnek semmi köze nincs a *rezervátum*hoz.

Ha az említett orosz, angol vagy német lexikai egységeket a hangzásukban hozzájuk közel álló célnyelvi főnevek jelentésének megfelelően értelmezzük, és figyelmetlenségéből nem a szótári megfelelőjükkel fordítjuk, félreértés, kommunikációs zavar keletkezik. Ezt a tényt példákkal, megtörtént esetekkel is alá lehet támasztani, olyanokkal is, amelyek során politikai események vagy politikusok estek a tolmácsoláskor jelentkező „hamis barátok” áldozatául. Az egyik ilyen félreértés az angolul ajándékot, a német nyelvben viszont mérget jelentő, de azonos hangzású *gift*-*Gift* főnévvel kapcsolatos. A második világháború után az Amerikai Egyesült Államok segélyszállítmányt küldött Németországnak. A csomagra nyomtatott betűkkel ráírták, hogy GIFT, majd postára adták. A küldemény szerencsésen meg is érkezett rendeltetési helyére, azonban a németek nem bontották fel.

Náluk ugyanis a Gift főnév mérget jelent (<http://www.nyest.hu/hirek/gyogyszer-vagy-kabitoszer-meselnék-az-hamis-barátok>).

Egy másik történetben az *angina* főnév okoz hamis barátként félreértést. Az angolban ugyanis két jelentése is lehetséges: torokgyulladást és az *angina pectoris* rövidítéseként szíveredetű mellkasi fájdalmat is jelent. Az *ангина* főnevet az oroszban viszont csak torokgyulladásra vonatkozóan használják. Amikor 1996-ban, az elnökválasztás előtt Borisz Jelcinnek torokgyulladása volt, az egyik újságíró szívbetegségről tudósított, ami nem tett jót Jelcin politikai karrierjének. A félreértések elkerülése érdekében nagyon fontos, hogy felhívjuk a nyelvtanulók és a (főleg még kezdő) fordítók figyelmét a „hamis barátok” okozta veszélyekre is.

Végezetül le kell szögezni, hogy a fordítóknak egy életen át fejleszteniük kell kompetenciájukat. Tevékenységük nehéz és felelősségteljes feladat, amelynek megvalósítása érdekében áldozatokat kell hozniuk. Akik ezt vállalják, rendkívül nagy szolgálatot tesznek az emberiségnek. Azzal, hogy megszüntetik a kommunikációs korlátokat, lehetővé teszik az információcserét, így hidat képeznek a különböző nyelveket beszélő és eltérő kultúrát képviselő nemzetek között. Az érték, amit megteremtene, felbecsülhetetlen.

Hivatkozásokhoz: Lanstyák István 2003. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve. 2003. XLI, 393–400.

Tomovics Marianna: Jöjj ki!
(vegyes technika, 80 x 80 cm, 2016)